

Fazileta HAFIZOVIĆ, *Kliški sandžak od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537-1645. godine)*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2016., 336 str.

Kliški sandžak kao dio Bosanskog ejaleta i jedna od upravnih jedinica Osmanskoga Carstva na području Dalmacije i Bosne od druge trećine 16. do kraja 17. stoljeća prostirao se područjem zapadne Bosne i srednje Dalmacije na potezu između Šibenika na sjeverozapadu i Omiša na jugozapadu, u blizini kojega je izlazio i na jadransku obalu. Sjedište sandžaka bilo je u utvrđi Klis u zaleđu Splita i to je bilo mjesto od strateške vojne važnosti za efikasnu kontrolu toga dijela Dalmacije. Dosad se poveći broj istraživača bavio raznim aspektima povijesti Kliškog sandžaka, poput Seida M. Traljčica i Bogumila Hrabaka, koji su svoja istraživanja temeljili izričito na neosmanskim, odnosno kršćanskim izvorima, te Fehima Dž. Spahe, Aladina Husića i Kornelije Jurin Starčević, koji su koristili i velik broj osmanskih izvora. Među najvažnijim osmanskim izvorima za povijest Kliškog sandžaka su osmanski porezni popisi (defteri), od kojih su zasad objavljena dva popisa iz 1550. godine, i to zahvaljujući trudu istraživača Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Dr. sc. Fazileta Hafizović također je znanstvena djelatnica u spomenutom institutu, gdje radi već više od četrdeset godina. Povjesničarka je osmanističkog usmjerenja i dosad je objavila nekoliko knjiga i brojne članke na temu osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Slavonije kao dijela Bosanskog ejaleta u ranom novom vijeku. Objavila je tri knjige osmanskih popisa (*Sandžak Požega 1579. godine*, Osijek, 2001.; Sarajevo, 2014.; Zagreb i Sarajevo, 2016.) i zbornik svojih radova o Slavoniji u osmanskome razdoblju (Slavonski Brod, 2016.).

Autorica je u „Uvodu“ (str. 7 – 10) svoje nove knjige, koja predstavlja njezinu preoblikovanu i doradenu disertaciju, istaknula da je za temu odabrala Kliški sandžak u razdoblju od njegova nastanka 1537. pa do početka Kandijskog rata 1645. godine zato što se u tome razdoblju može pratiti razvoj osmanskih institucija u vrijeme dok je Osmansko Carstvo bilo na svojem vrhuncu. Pored toga, mogu se steći spoznaje o stanju u rubnim dijelovima Carstva u narednom razdoblju, odnosno krajem 16. i u prvoj polovici 17. stoljeća, kada prestaju velika osmanska osvajanja i počinje teška borba za očuvanje osvojenih područja.

U prvom poglavlju knjige, naslovljenom „Bosansko-osmanski odnosi i formiranje prvih sandžaka na teritoriji srednjovjekovne bosanske kraljevine (1386. – 1537.)“ (str. 11 – 29), autorica je obrazložila povijest Bosne i susjednih pokrajina tijekom druge polovice 14. i tijekom 15. stoljeća, kada je Osmansko Carstvo postupno proširilo svoju vlast na velike dijelove Bosne i Hercegovine, a zatim i srednje Dalmacije uz bosansku granicu u prva dva desetljeća 16. stoljeća.

U naredna dva desetljeća Osmanlije su zauzeli velike dijelove Dalmacije i na brojnim mjestima držali ili tek užu okolicu dalmatinskih obalnih gradova ili i samu jadransku obalu. Na osvojenim su područjima zapadne Bosne i srednje Dalmacije osnovali sandžak sa sjedištem u Klisu 1537. godine, iz kojega su 1580. izdvojili sandžak Krka na području sjeverno i zapadno od rijeke Krke. Autorica je zatim opisala prvi poznati osmanski opširni porezni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine te druge opširne popise za taj sandžak iz 1574., 1585. i 1604. godine, koji svojim obujmom predstavljaju najveći dio postojećih izvora za povijest navedenog sandžaka.

U drugom poglavlju pod naslovom „Stanovništvo i naselja u Kliškom sandžaku“ (30 – 237) autorica je detaljno opisala tipove naselja u Kliškom sandžaku podijelivši ih na kasabe (manje i većinski muslimanske gradove), varoši (manja i većinom nemuslimanska naselja gradskog tipa) i sela, koja su očekivano i nadmoćno najbrojnija naselja. Na temelju poreznih popisa i na primjeru pojedinih naselja autorica je opisala demografske, društvene i gospodarske promjene koje su njihovi stanovnici proživljavali tijekom 16. i prve polovice 17. stoljeća. Autorica se na kraju ovog poglavlja osvrnula i na jedno od vječnih pitanja historiografskih istraživanja – pitanje vlašškoga stanovništva i njegove nacionalne pripadnosti. Autorica je ustvrdila da je pogrešno svako politiziranje spomenute teme i zloupotrebljavanje rezultata znanstvenih istraživanja s ciljem da se Vlahi proglasi pripadnicima bilo koje nacije u vrijeme kada Vlasi nisu imali osjećaj ikakve nacionalne pripadnosti.

U trećem poglavlju, naslovljenom „Kliški sandžak od 1593. godine do početka Kandijskog rata 1645. godine“ (str. 238 – 261) autorica je obrazložila povijesni kontekst Dugog turskog rata (1593. – 1606.) i njegov utjecaj na prilike u Kliškom sandžaku, gdje se u tom razdoblju odvijaju mletačko-osmanske borbe u uvjetima slabih vojnih resursa. Što se tiče izvora za prvu polovicu 17. stoljeća, njih je osjetno manje nego za ranije razdoblje jer je osmanska vlast zbog uvođenja politike davanja poreza u zakup prestala s provođenjem poreznih popisa. Zbog toga se osmanistička istraživanja oslanjaju na obujmom mnogo manje i rjeđe dokumente čiji pronalazak i znanstvena obrada iziskuju mnogo više vremena. U Kliškom je sandžaku nakon Dugog turskog rata došlo do osjetnog razvoja kasaba kao manjih gradova. Autorica za svako veće naselje navodi brojne promjene koje su se dogodile na društvenogospodarskom planu. Određeni broj naselja, međutim, vjerojatno je bio pogođen ratnim operacijama jer izvori bilježe smanjen broj gradskih stanovnika.

U četvrtom poglavlju pod naslovom „Posjedi zvaničnika i njihovih porodica u Kliškom sandžaku u XVI stoljeću“ (str. 262 – 290) autorica na temelju osmanskih

poreznih popisa obrađuje temu viših društvenih slojeva Kliškog sandžaka, odnosno uglednih i bogatijih pripadnika zajednice. Među takvima svakako treba istaknuti Rustem-pašu (o. 1500. – 1561.), osmanskog velikog vezira i zeta sultana Sulejmana Veličanstvenog, koji je možda potjecao iz Skradina, a imao je bogate posjede uokolo tvrđave Klis. Autorica zatim opisuje životopise i imovinu brojnih drugih visokih osmanskih dužnosnika koji su stekli povećane posjede na prostoru Kliškog sandžaka. Vrlo je važna bila česta navada spomenutih uglednika da daju izgraditi javne objekte, koji bi zatim postali osnovom nastanka i širenja osmanskih gradskih naselja diljem sandžaka.

U „Zaključku“ (str. 291 – 295) autorica je istaknula da je Kliški sandžak za cijelo vrijeme svojega postojanja bio dijelom mletačko-osmanskoga pograničja i stoga svojevrsna tampon-zona naspram mletačkog teritorija. Zbog toga je stanovništvo sandžaka uvijek bilo u ratnoj situaciji ili vrlo blizu istoj, s brojnim neprijateljskim provalama na obje strane granice. Osmanski obrambeni sustav u Kliškom sandžaku tijekom cijelog istraženog vremena bio je slabo opskrbljen, kako novcem, tako i namirnicama, što je svakako negativno utjecalo na njegovu efikasnost. Glavne grane gospodarstva sandžaka bile su stočarstvo i poljoprivreda, a zatim obrti. U sandžaku se nije razvio nijedan veći grad i velika većina stanovništva živjela je u ruralnim sredinama, gdje se isticao velik broj doseljenih Vlaha, koji postupno prelaze na sjedilački način života. Autorica je kao još nerazriješeno pitanje koje je vrlo važno za povijest Kliškog sandžaka istaknula pitanje migracija stanovništva, koje su bile vrlo složena pojava i na koju osmanski izvori ne daju zadovoljavajuće odgovore.

U knjizi se još nalaze „Conclusion“ (str. 296 – 299.), odnosno zaključak na engleskom jeziku, „Skrćenice“ (str. 300), „Rječnik termina korištenih u radu“ (str. 301 – 308), „Izvori i literatura“ (str. 309 – 319) i „Indeks imena i pojmova“ (str. 320 – 334).

Jedna od najvećih kvaliteta ove monografije je njezina zasnovanost na osmanskim arhivskim izvorima, čije je proučavanje od presudne važnosti za razumijevanje povijesti područja koje je potpadalo pod Kliški sandžak. Osim toga, autorica je knjigu opremila velikim brojem grafikona kojima je ukazala na demografske promjene u naseljima Kliškog sandžaka, proces islamizacije, kolonizacije i svekolikih migracija na području sandžaka. Zahvaljujući takvom savjesnom i marljivom radu autorice, na temelju ove knjige mogu se donositi novi zaključci na polju povijesne demografije i društvene i gospodarske povijesti srednje Dalmacije i zapadne Bosne u osmanskome razdoblju.

Anđelko Vlašić